

MŰHELY

FRAZER-ÍMREGH MONIKA (FORD.)

Galénos
A testnedvekről^I

Amik a világban az elemek,² azok az élőlényekben a testnedvek, ahogyan az időben pedig az évszakok.³ Nem teljesen azonosak vagy hasonlóak, hanem az aktív és a passzív minőségek révén – amelyek által léteznek, és a bennünk levő dolgok összetételét alkotják – sok egyébben is különböznek egymástól, többek között az elnevezésükben is. Hiszen például az elemek, amelyekből a világ áll: a levegő, a tűz, a víz és a föld. Az évszakok, amelyekből az idő áll: a tavasz, a nyár, a tél és az ősz. A testnedvek pedig, amelyekből az élőlények és az ember áll: az epe, a vér, a nyálka és a fekete [epe].⁴ Minden a nedvességből, a melegből, a szárazságból és a hidegből áll össze. A vér, a levegő és a tavasz ugyanis nedves és meleg (még akkor is, ha egyesek másként vélekednek a levegőről). Az epék közül a sárga, a nyár és a tűz meleg és száraz. A fekete [epe], a föld és az ősz száraz és hideg. A nyálka, a víz és a tél hideg és nedves. A testnedvek, az elemek és az évszakok [tehát] ezeket tekintve részben megegyeznek, részben különböznek. A levegő és a tűz ugyanis különböznek száraz illetve nedves voltukban, megegyeznek a melegségben. A tűz és a föld különböznek hideg és meleg voltukban, viszont mindkettő száraz. Miként a föld és a víz is hideg, ám különböznek a szárazságban és a nedvességben.⁵ A víz és a levegő nedvesek ugyan, de hideg és meleg voltukban különböznek. A testnedvek és az évszakok így egyeznek meg, illetve különböznek egymástól, s úgymond az ellentétes keveredést hozzák létre. Az elemek azonban minden körülmények között ugyanazok, és s még ha egymásba is alakulnak, akkor is állandóak, és az évszakok is valami hasonló óva-

¹ A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: Medicorum Graecorum Opera. Claudii Galeni *Opera omnia*, tomus XIX. Editionem curavit Carolus Gottlob Kühn, in officina Car. Cnoblochii, Lipsiae, 1930, 485–496.

² στοιχεῖον – őanyag, elem.

³ καιρός – alkalmas időpont, megfelelő időszak, jókor; évszak.

⁴ A μελαινα (fekete, sötét) kifejezést fordítom így, hiszen Galénos elliptikusan így használja. Később szögletes zárójel nélkül is így hozom, hogy ne zavarja az olvasást.

⁵ Mint látható, Galénos a tulajdonságok sorrendjében nem következetes, hol a hozzá közelebb eső, hol a korábbi elem tulajdonságával kezdi a különbségek vázolásában. Megtartottam mindig az eredeti sorrendet, mivel fentebb világosan kifejti, hogy melyik elem milyen tulajdonságokkal bír.

tos módon alakulnak át egymásba,⁶ s a nap délre meg északra való vándorlásával jönnek létre és kapják nevüket.⁷

A testnedvek azonban nem így alakulnak át, és nem is maradnak ugyanazok, hanem különböznek egymástól helyükben, színükben, hatóerejükben, összetételükben és minőségükben. Szükségszerű, hogy a testnedvek is változzanak (miként az elemek is átváltoznak egymásba), s hogy ne tartsák meg mindig az átalakulásnak ugyanazt a módját, s ne ugyanúgy gyarapodjanak, hanem egyeseknél egyfajta szabályos váltakozás szerint a földszerűből vizesbe, a vizesből légiesbe, a légiesből tüzesbe történik az átalakulás, másoknál meg szabályos rend nélkül a nyálkából a sárga epébe, a vérből pedig a fekete epébe. Bizonyoság erre a búskomor[akra jellemző] földszerű vér, [s] az ugyanilyen nyálka, mely közel áll a sötét⁸ epéhez, s könnyen azzá is alakul. A nyálkaszerű epe és a hasonlóképp nyálkás vér pedig, amely a vízkórosok és a rossz testi állapotúak sajátossága, a melegebb és szárazabb [állapotúakra] jellemző tiszta epévé válhat. A rossz emésztéstől szenvedőknél pedig a zöldes epe hányás vagy hasmenés esetén mutatkozik meg. Tehát egy bizonyos rend szerint halad az egyik testnedvnek a másikba való átalakulása, s viszont, amikor ezzel ellentétes irányban történik a testnedvekben⁹ a változás.

Egyszer egyik, másszor a másik testnedv gyarapszik fel a test állapotától, az időtől,¹⁰ a helytől,¹¹ az életkortól és az életmódtól függően, úgyhogy mindenkiben mindegyik a hozzá tartozó és számára kedvező időszakban gyarapszik [a leginkább]. Nyáron ugyanis a keserű [epe] termelődik nagyobb mértékben, a leginkább a hasonló életkor, alkat, és életmód esetén,¹² s akkor is, ha ilyen külső hatások [érik az embert]. Hiszen az aggodalomtól, a haragtól, a bánattól, a szenvedéstől, a fizikai erőfeszítéstől, a virrasztástól, a koplalástól és a nélkülözéstől nagyobb mértékben gyűlik fel a sárga epe testnedve. Ahogyan az alvás, a vízivás, a tengeri állatok és

⁶ A Kühn-féle kiadásban a romlott szöveg hagyomány szerint itt τροφή és τροφόμενον (élelemmel táplálva) áll, így azonban a szöveg értelmetlen, ahogy a Kühnben szereplő latin verzió és az ezt követő angol fordítás is: Mark GRANT (transl. by), *Galen on Food and Diet*, Routledge, London and New York, 2000, 14. Ezeket a következőkre javítottam: τροπή és τροπέμενον. (Talán a kézirat középkori szerzetes-másolójának éhsége okozhatta az elírást.)

⁷ A Napnak a nyári és a téli napforduló között (június 24. és december 24.) a horizonton való látszólagos vándorlásáról van szó, ahogyan a nyári napforduló után napról napra kisebb (alacsonyabb) íven, kelettől mindig kissé délebbre kel fel s a délhez közelebb nyugszik le, a téli napforduló után pedig minden nap nagyobb (magasabb) íven, kissé északabbra kel és nyugszik, egyre közelítve a valódi kelethez és nyugathoz. Így jön létre a négy évszak: a nyári napforduló körüli hónapok: a nyár, az őszi napéjegyenlőség körüli hónapok: az ősz, a téli napforduló körüli hónapok: a tél és a tavaszi napéjegyenlőség körüli hónapok: a tavasz. Vö. GÁBRIS Gy.–MARIK M.–SZABÓ J., *Csillagászati földrajz*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993 (4. kiad.), 40–42.

⁸ ἰσατώδους – festőcsüllengszerű, sötétkékes.

⁹ A τοῖς μεταβάλλουσιν értelmezésem szerint a következővel egészítendő ki: χυμοῖς, tehát a testnedvekre vonatkozik.

¹⁰ ἡ ὥρα jelentései: időszak, óra, napszak, évszak, az évszakkak megfelelő éghajlati viszonyok.

¹¹ ἡ χώρα jelentései: hely, tér, ország, tájék, vidék, terület.

¹² Tehát a fentiek szerint fiatalon vagy középkorúként, a kolerikus temperamentumúaknál, s az ennek megfelelő ételek és italok fogyasztása esetén, sok izgalom illetve harag megélése folytán.

minden nagy nedvtartalmú vagy zsírosabb vagy nyúlós-ragacsos étel fogyasztása minden bizonnyal a nyálka testnedvét [szaporítja fel]. A húсок (a szárnyasok húsa is), a tojás és minden könnyen emészthető és jó nedvű étel a vér[képzést segíti], hacsaknem az elfogyasztott táplálék valamely sajátsága ezt meg nem gátolja. Hasonlóképp termelődik a fekete epe is [bizonyos ételek, körülmények és életmód révén]. [A testnedvek termelődése] azonban összefonódik. Igazság szerint, amikor egyszerre többféle eledelt fogyasztunk, [mindegyiket] a neki megfelelő [testnedv termelődése] követi.

A serdülőkben [elsősorban] a vér gyarapodik, s ezért az ilyen korúak [mindig] vidámak, bolondosak, folyton a szórakozáson, a tréfán és az évődésen jár az eszük.¹³ A fiatalokat az epe lobbanékonyá, erőszakossá és kötekedővé¹⁴ teszi. Aki túl van az ifjúságon, abban a fekete epe [gyarapszik a leginkább]. Ez a legrosszabb testnedv, és ahol megjelenik, nehezen megfékezhető és nehezen megváltoztatható. Az érett korúakat kiszámíthatatlanná,¹⁵ haragtartóvá és nehezen kiengesztelhetővé teszi. S ott van még az időseknek a nyálka. Ez a kor lassú, feledékeny, és aluszékony. [A testnedvből adódóan] ugyanis nedves és hideg, miként az érett kor száraz és hideg, a serdülőkör meleg és nedves, az ifjúságot pedig a neki megfelelő, erősebb testnedv jellemzi.¹⁶ A testnedvek keletkezésének, tartózkodásának és távozásának helyei a következők: a véré a máj, az erek és az orrlyukak; az epéé az epehólyag, a máj körüli terület, s a fülön át távozik, amint az nyilvánvaló. A nyálkái a torok, az ágyék és a száj, miként a fekete epéé a máj alatti rész, a lép, és a szemén át ürül, mint mondják. Színeik: a vér vörös, a nyálka fehér; a sárga epének hét fajtája létezik. Van ugyanis a sárga, amelyet elemi természetűnek is neveznek, van a halványsárga, aztán a vöröses, a világoszöld, a tojássárga-színű, a patinás [azaz rézrozsdaszínű] és a kékeszöld.¹⁷ A fekete epe saját színe az olivaj-zöld, és tulajdonképpen ezt hívják feketének. Az ízeket tekintve a vér édes, a sárga epe keserű, a fekete savanyú. A nyálka leginkább íztelen, de lehet sós vagy savanyú, azonfelül édes is. A fekete epének négy fajtája van: az egyik a vér üledékéből áll, egy másik a sárga epe megaszalódásából keletkezik, egy másik a „szurkos” (merthogy a szurok ragyogni szokott), az utolsó a vérre hasonlít.

¹³ A παίειν ige egyszerre jelenti a következőket: játszadozni, szórakozni, táncolni, hangszeren játszani, szerelmi játékot folytatni, tréfálkozni. Itt három kifejezésben igyekeztem visszaadni. F-I.M.

¹⁴ A πικρός jelentései még: (személyről) haragos, rosszindulatú; (izról) keserű, maró, csipős; (tárgyról) éles, hegyes.

¹⁵ A ύφαλος kifejezés szószerinti értelme: tenger/víz alatt levő. Innen két további jelentését hozza az 1870-es Liddel–Scott-szótár: *dark* – sötét és *cunning* – ravasz: Henry George LIDELL–Robert SCOTT, *Greek-English Lexicon. Based on the German Work of Francis Passow*, Harper & Brothers, New York, 1870, 1584. o. Mark Grant *devious*-nak fordítja. A görög kifejezés hajózási tapasztalatra megy vissza, hiszen a szó az újjörögben zátonyt (és homokpadot) jelent, így a viselkedés nem várt, meglepetésszerű mozzanatát hangsúlyozza.

¹⁶ Azaz az epe, tehát ez meleg és száraz.

¹⁷ ισαώδης – festőfű-színű, azaz sötét zöldeskék.

Állagukat illetően egyszer a vér, másszor a nyálka sűrűsödhet be, s még a fekete epe is. A sárga epe pedig híg, könnyen és felfelé mozog, míg a két másik testnedv nehéz.¹⁸ A vér középen van¹⁹ a hőben való részesevése miatt.

Úgy tűnik, hogy az egészséget ezek egyenlő mértéke és helyes aránya jellemzi. Ha viszont ezek közül valamelyikből a szükségesnél kevesebb vagy több termelődik, vagy a mennyiségükben, minőségükben, helyváltoztatásukban vagy szabálytalan összetétel, esetleg rothadás révén kárt szenvednek, abból betegség következik. Ahogy mondják is, hogy a testnedvek aránytalansága is betegséghez vezet, az egészség éppúgy vissza is térhet a testnedvek apadása vagy gyarapodása és sűrűsödése illetve hígulása révén, egyszóval ha ezek kiegyenlítették és helyes arányban állnak egymással. Miként Hippokratés *A járványokról* írt könyvének hatodik fejezete igen pontosan leírja, a testnedvek némelyikét ki lehet hajtani, más testnedvek áramlását pedig elő lehet segíteni vagy hígítani illetve vegyíteni lehet őket bizonyos dolgokkal, másokkal viszont nem. A betegségek okai szerint kell ugyanis a betegnek megfelelő segítséget kapniuk. Tudniillik a testnedveknek minőségüket illetően mérsékelteknek, mennyiségüket illetően pedig egyenleteseknek kell lenniük ahhoz, hogy az egészség tartós maradjon, ha meg nincs, akkor helyreálljon. Innen van a testnedvek elnevezése is, amiatt, hogy egyszerre áramlanak.²⁰ Világos ugyanis, hogy ha ez az egészség, akkor ha nem ez az állapot áll fenn, akkor az a betegség, ahogy az nyilvánvaló is.

Mivel a betegség mint nem,²¹ különböző fajtákra oszlik, különbségeik szükségképpen az okok különbségeiből fakadnak. Az okok pedig a testnedvek [rendellenességei] és a balesetek.²² Az utóbbiak kívülről keletkeznek. Az előbbieket gyarapodás vagy apadás révén az életkorból, a körülményekből és az étrend összetételéből adódóan változhatnak, mint fentebb említettük. Úgy tűnik, Hippokratés is ezt állítja: a különböző évszakokban más-más testnedvek virulnak és uralkodnak a testekben, és hogy az emberek színei különböznek az összetételben uralkodó testnedvek fölényének megfelelően; valamint hogy a betegségek általában a túlszaporodott testnedv természete szerint jelentkeznek. Hasonlóképpen *A testnedvekről* írt értekezésének bevezetésében is, [ahol] azt mondja, hogy a testnedvek színe, amikor nem zavarosak, a virágokéhoz hasonló, s hogy az egyes testnedvek fölénye az egymást követő életkorokkal cserélődni szokott az emberekben, ahogyan tudni-

¹⁸ A két másik (nehéz) testnedvnek a nyálkának és a fekete epének kell lennie, mivel fentebb Galénos az ágyékot jelölte meg a nyálka tartózkodási helyének, a fekete epének pedig a lépét. A következő mondat is ezt igazolja, mert ott a vért közepesnek mondja.

¹⁹ A fajsúlyára értendő.

²⁰ A χυμός – ‘testnedv’ és a χέω (χυμένος) – ‘áramlik’ szavakat hozza itt rokonságba Galénos.

²¹ Γένος – *genus* – nem, a kategóriáról van szó.

²² A σύμπτωμα jelentései: 1. esemény, ami történik, véletlen, eset; 2. baleset, balszerencse; 3. tünet, kórjel; 4. rosszullet. Bár mások tünetnek értelmezik a kifejezés jelentéskörének leszűkülése és a latin fordítás miatt, ahol a szó egyszerű latin megfelelője szerepel: *symptomata*, kétkem, hogy Galénos, aki éppen matematikai-geometriai jellegű vaslogikájára volt büszke, egy ilyen ellentmondást engedett volna meg. A szó szemantikája alapján még a fertőzések is beleférnek.

illik a lelki alkatok is. A testnedvek ugyanis a lelket is formálják. Hiszen a vér vidámabbá tesz, az epe haragosabb természetűvé vagy merészebbé vagy hevesebbé vagy mindezekké. A nyálka nemtörődömmé és ostobábbá. A fekete epe haragosabb természetűvé és vakmerőbbé. A lelki alkat megváltozik a betegségek hatására is, [méghez] a fölényben levő testnedv jellege szerint, mint például az örültek esetében. Hiszen akiknél ezt a vér okozza, azok [folyton] dalra fakadnak és nevetésben törnek ki; akiknél az epe, azok vakmerőbbek és kötekedőbbek. Ezért mondja Hippokratés is, hogy: „a nevetéssel járó örület kevésbé veszélyes, a komolysággal járó veszedelmes”, a komolyságon vakmerőséget értvén. Akiknél viszont a fekete epe okozza, azok búskomorabbak, hallgatagabbak és szellemesebbek.²³ Akiknél ellenben a nyálka, azok locsogók és üresbeszédűek.²⁴ Ő maga máshol is igazolja mindezt, hiszen *A járványokról* szóló művének első könyvében azt mondja, hogy Silénos énekelve és hahotázva őrvjögött, *A járványokról* harmadik könyvében pedig Philiskosról meg azt, hogy vakmerővé tette a téboly, merthogy (mint mondja) délben örült meg – az epe volt ugyanis a betegség okozója. Említi még, hogy Kyzikóban viszont egy nő, aki ikerleányokat szült és megbolondult, háborodottságában csüggedt és komor lett, ugyanis nem szólalt meg, és senki nem hallotta többé a hangját – a fekete epe volt betegségének az oka. Pithiön ezzel szemben, aki a Föld temploma közelében lakott, ostoba fecsegővé vált elmezavarában – az ő betegségének a nyálka volt az okozója. Ezek miatt tehát annak, aki a betegségek sokféleségét készül gyógyítani, előzetesen meg kell ismernie a bajok okait.²⁵ Ha ugyanis valaki, ahogy Hippokratés mondja, ismeri a baj okát, az képes a testnek a megfelelő [gyógymódokat] nyújtani úgy, hogy a betegséggel ellentétes hatást kelti [a testben]. És aki a betegségek gyógyításáról pontosan akar kérdezni, a kérdezőknek pedig pontosan akar válaszolni, esetleg ellentmondani, annak a következőket meg kell fontolnia.²⁶ Először is, hogy miből keletkeznek a betegségek minden emberben. Felismerhetők ugyanis a betegségek okai. Először is az életkorból. Ha ugyanis ifjú a beteg, akkor elsősorban a vér okozza a bántalmakat, ahogyan a fentebbiekből

²³ ὄσαι δ' αὖ ἀπὸ μελανίης σκυθρωπότεραι καὶ σιωπηλότεραι καὶ ἀστειώτεραι (παραφροσύνη – ‘örültség’, ‘téboly’) Kühn, I, 493. ἀστεῖος – udvarias, művelt, szellemes, elmés, szórakoztató. Ld. latin *urbanus*, hiszen az ἄστυ – ‘város’ szóból származik.

²⁴ Üresbeszédű – az ἀσταταίνουσαι kifejezést fordítottam így. Egyik szótár sem hozza, Kühn *instabilia*-nak fordítja, ami magyarul ‘bizonytalan’, de ez csak a kifejezés első felét adja vissza: ἀστατος – ‘ingatag’, ‘megbízhatatlan’. A kifejezés *bapax legomenon*, azaz csak itt fordul elő. A második felében az αἰνέω – ‘mond’, ‘beszél’ jelentésű ige rejtőzik véleményem szerint.

²⁵ Ez a megjegyzés az empirikusok és a metodisták felfogásának kritikájaként is felfogható. Ld. a megelőző tanulmányt. Vö. Owsei ΤΕΜΚΙΝ, *Galenism – Rise and Decline of a Medical Philosophy*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1973, 30–31.

²⁶ Itt arra vitára utalhat Galénos, amelyet Rómában, a Béke templomában folytatott kihívóival, amikor is az összes addig ismeretes orvosi kérdésben megvizsgálta és kritikával látta el az addig a legnagyobb tekintélynek örvendő Lykos munkájában hátrahagyott tudásanyagot. Ld. Galénos, *De libris propriis*, 2 (*Scripta minora*, 2: 100–102). A makedón Lykos annak a Quintusnak a tanítványa volt, aki Galénos születése idején volt fénykorában. Vö. Arthur J. BROCK, *Greek Medicine: Being Extracts Illustrative of Medical Writers from Hippocrates to Galen*, Dutton, New York, 1929, 178.

kiviláglik, s a többi életkorral hasonlóképpen. Másodszor az évszakokból. Tavaszszal ugyanis a vér okozza a panaszokat. Harmadszor az étrendből. Az egyes ételek és italok ugyanis más és más testnedvek termelődését segítik elő, a dorbézolás és a zabálás pedig vérbőséget okoz. Így határozta meg Hippokratés Silénos betegségét, tudván, hogy a részegeskedés okozta azt. A kertész feleségének meg megszűnt a havi vérzése a túlzott falánksága miatt. Negyedszer a hely [éghajlatából]. Ha ez forró, akkor a hővel összefüggő betegségeket alakítja ki. Ötödször a bőrkiütésekből. A vörös és kerek kiütések ugyanis a vér bántalmára utalnak, a nagy kiterjedésűek a nyálkára, és így tovább, ahogyan az aforizmáiban is rámutat. Az izzadság okozta kiütések tavasszal és nyáron keletkeznek, mint mondja, miként a vér és az epe bántalmaiból fakadóak is. [Végezetül] még a bőr színéből is,²⁷ [amiből,] ahogy valamely testnedv túltengése, úgy a betegség oka is meghatározható. Ez pedig nem jelentéktelenebb a legfontosabb diagnózisoknál; Diogenés és a vele egy korban élő bölcsek számára a legpontosabb, olyannyira, hogy az előrejelzés művészetének tekintették. Ezek a szerzők ugyanis sok írásukban tárgyalták az arcszínt,²⁸ és különböző fajtáik alapján osztották fel a betegségeket: a pirosposzsgás bőrszínnel [járó bajokat] a vérbőséghez [kötődő betegségeknek] nevezték, a sárgás-vörhenyes²⁹ bőrszín azoknál [figyelhető meg], akikben a keserű testnedv teng túl,³⁰ a sötét árnyalatú³¹ azoknál, akikben a fekete epe, a sápadtság a nyálka okozta betegségeknel. A betegségeket pedig a testnedvek [túltengése okozta bőrszín] alapján mondták „pirosposzsgás”, „sárgás-vörhenyes”, „sötét” és „sápadt” betegségnek. Azonban nem tudom, miként hagyhatták figyelmen kívül mesterségünk sok tanúbizonyosságát, hisz ezek által sokkal pontosabban meghatározhatóak a betegségek³² – egyedül a bőrszínre alapozták a betegségek teljes megkülönböztetését.

²⁷ Itt nyilvánvalóan nem a bőrszín népcsoportok közötti különbségeiről van szó, hanem az ember bőrszínének a temperamentumával együtt változó színárnyalatairól: sápadt, sárgás, pirosposzsgás/vörös, fakó/hamuszínű.

²⁸ Περὶ χρομάτων. A félreértést elkerülendő egészítettem ki, hiszen ma általában így használjuk ezt a kifejezést, a görögben csak bőrszín szerepel.

²⁹ Πυρόχροος – tűzszínű, sárgás-vörös.

³⁰ Vagyis az epe.

³¹ Μελανόχροος – sötét árnyalatú bőrszín, magyarul hamuszínűnek vagy szürkés-zöldesnek mondhatnánk.

³² A Kühn-féle kiadásban a szöveg így szerepel: κἀκεῖνα μᾶλλον ἀδύναται τοῦ νοσήματος τὴν ἀκριβῆ διακρίσιν παρασχεῖν. Véleményem szerint szövegromlásról van szó, az ἀδύναται ige erre javítandó: ἄδύναται. Egyébként Kühn is hasonló értelemben fordítja latinra: *eaque magis, quae exquisitam morbi divisionem praebere possunt*. Kühn, 1830, 496.